

“האנגלים הדליקו אורות חזקים וניגחו את האונייה משני הצדדים, כשמים חדרו אליה”

יעקב בר-און
07/18/2017

70 שנה בדיוק חלפו מאז הלילה השחור של נוסעי הספינה שבו הוחזרו לאירופה ניצולי שואה לאחר קרב עם הבריטים. שניים מהמעפילים מספרים על הדרך ועל התקווה שלא אבדה

היום מציינים 70 שנה בדיוק לאחר שאוניית המעפילים אקסודוס נלכדה ב**נמל חיפה** ויותר מ-4,500 נוסעיה, רובם הגדול ניצולי שואה, הועברו לשלוש אוניות גירוש בדרך חזרה לאירופה. הקרב הסוער בנמל ביניהם לבין החיילים הבריטים היה שיאה הדרמטי של תקופת ההעפלה. מה שרבים אינם יודעים הוא שבועוד שהפלגת האונייה ארצה נמשכה שבוע בלבד, פרשת אקסודוס נמשכה כשנה וחודשיים, עד שהגיעו לישראל בספטמבר '48 אחרוני המגורשים.

ניצב בדימוס משה טיומקין, לימים מפקד מחוז תל אביב במשטרת ישראל וראש רשות התחבורה העירונית בתל-אביב, זאלוף משנה בדימוס דניאל (דני) אבידר (פיינשטיין), הם שני ניצולי שואה, שהיו גם ממעפילי האונייה המפורסמת.

טימקין חולץ בשואה מבין הגופות אחרי אקציה בבוצ'אץ', עירו של ש"י עגנון, והיה לנער פרטיזן נועז. הרפתקת אקסודוס החלה מבחינתו, אז נער בן 16, במחנה לינדנפולס בדרום גרמניה.

“מדריכים מהשומר הצעיר העלו אותנו על משאיות מכוסות ברזנט, שבהן חצינו את הגבול לצרפת ונסענו לאורכה עד שהגענו לנמל סט, בים התיכון”, הוא משחזר, “שם נגלתה לנו עינינו אקסודוס - במקור “פרזידנט וורפילד”, שהייתה ספינת שעשועים אמריקאית שגויסה במלחמת העולם השנייה - במלוא גודלה והדרה”.

באותה שעה יצא אל אקסודוס אבידר, אז נער בן 15, ממחנה העקורים היידנהיים, ליד שטוטגרט בגרמניה. אבידר, תושב קריית אונן כיום, שצלח בשואה מחנות ריכוז וצעדת מוות, היה לימים קצין תותחנים בצנחנים בצה"ל ומהנדס חשמל, שמילא תפקידי ניהול בתעשייה הצבאית.

“אנשי עלייה ב' ריכזו אותנו בעיר אולם, בגרמניה, והעבירו אותנו במשאיות למילוז, אל מעבר לגבול צרפת”, הוא מספר, “משם הסיעו אותנו אל אקסודוס ברכבת למארסיי, התחנה שלפני נמל סט. כל הדרך היה לי בראש שאני, בן למשפחה דוברת עברית מווילנה, ילד שואה שנותר חסר כל לאחר שהוריו נרצחו בפואנר, נוסע לארץ ישראל, כלומר הביתה”.

טימקין ואבידר הפליגו באונייה אחת, אולי על אותו סיפון, אבל ההיכרות ביניהם נרקמה כשלפני שמונה שנים “כיכבו” עם לילי כרמון ב”אקסודוס - הסיפור האמיתי”, סרטם התיעודי, המרגש עד דמעות, של הבמאים איציק לרנר ואורי בורדה, שהוקרן בערוץ הראשון.

“על כבש אקסודוס קידם את פנינו יוסי הראל, מפקד האונייה מטעם ההגנה, באמירת שלום ובלחיצת יד לכל אחד מאיתנו”, נזכר טיומקין. “הוא, הצבר הראשון שפגשנו, עשה עלינו רושם בלתי רגיל. בחור תמיר, חסון ויפה תואר, דמות הצבר כפי שחלמנו עליה”.

לא פחות הרשים אותו רב-החובל של האונייה, אייק אהרונוביץ' (יצחק ארן): “למרות כובע הקפיטן שלראשו, אייק נראה היה במכנסיו הקצרים כנער שובב, צעיר מ-24 שנותיו. עד היום אני משתומם כיצד אייק, בחור עם הרבה אומץ, העז בגילו הצעיר לקחת על עצמו את הפיקוד על אונייה עם מעפילים כה רבים”.

“אייק? - הוא עשה עלי רושם של ילד שלקח מאביו את כובע הקפיטן”, ממשיך אבידר, שהיה באחת המשאיות האחרונות שהגיעו לנמל סט. “הוכנסתי מתחת לסיפון התחתון של אקסודוס, ליד המכונות. זה לא מצא חן בעיניי. ישר טיפסתי לסיפון העליון, שם התיידדתי עם המלחים האמריקאים של האונייה. כמי שעזר להם לשטוף את הסיפון ולנקות את התאים שלהם, הסתובבתי חופשי, עצמאי בשטח, רק לחדר ההגאים של אייק לא אפשרו לי להיכנס”.

“התרוממות רוח”

הפלגת אקסודוס מנמל סט כמעט טורפדה. הנווט, שנשכר כדי לנווט את האונייה אל מחוץ לנמל צר המידות, הבריז. האונייה עלתה על שרטון ובקושי נחלצה ממנו. “בעזרת מקלות עזרנו להוריד את האונייה מהשרטון ולהרחיק אותה מהמזח”, זוכר טיומקין.

“כשסוף סוף יצאנו לים הפתוח, ראיתי את אייק יוצא מתא ההגאים מתנשף ונאנח אנחת רווחה”, מעיד אבידר.

“כשהפציע אור ראשון, ראינו בים את המשחתות הבריטיות, שארבו לנו”, מספר טיומקין, “מהתחלה התארגנו לקרב עם הבריטים, שהיה ברור שיגיע, ומילאנו את צינורות הכיבוי בזפת כדי שאפשר יהיה להשפריץ עליהם. חילקו אותנו מחלקות-מחלקות ותודרכנו איך להיאבק בהם ולמנוע מהם להשתלט על האונייה. לנו היה ברור שעלינו להגיע לארץ בכל מצב, בטוב וברע.

“הייתה צפיפות נוראית. זה לא היה פשוט - יותר מ-4,500 איש נדחסו כמו סרדינים באונייה שהייתה מיועדת לקלוט 500. אנשים שכבו צמודים אחד לשני, חמישה על דרגש אחד. אבל היה משטר. היה אוכל. היה ניקיון. היה סדר. הארגון היה להפליא. ידענו שעם כל הסבל נגיע תוך שבוע לארץ המיוחלת. שרנו שירי ארץ ישראל והייתה אווירה של התרוממות רוח. אפילו תחנת שידור הייתה על האונייה.

“כל הדרך לווינו על ידי משחתות הצי הבריטי ומטוסים חגו מעל. האונייה הייתה מאורגנת לקראת ניסיון להשתלט עליה מבחוץ. כשנאמר שאנחנו מתקרבים לחופי הארץ, מישהו הוציא את הדגל הכחול-לבן והניף אותו תחת דגל הונדרס שאיתו הפליגה האונייה. ב־ברגע הוסר השלט 'פרזידנט וורפילד' ובמקומו הוצב, תוך שירת 'התקווה', השלט 'ציאת אירופה תש"ז', ובאנגלית - 'אקסודוס 47'.

“ליל 18 ביולי היה שחור משחור. זה היה מפחיד. רק ראינו את הקצף הלבן של הגלים. הבריטים כיבו במתכוון את אורות כל האוניות שלהם. ב-2 בלילה הם הדליקו בבת אחת זרקורים חזקים מאוד והתחילו לנגח את האונייה משני צדדיה, כשמים חדרו אליה.”

“התפתח קרב אמיתי”, משחזר אבידר, “ניסיונות החדירה של הבריטים נתקלו בהתנגדות עיקשת. חבר'ה שלנו זרקו חיילים בריטים לים. השלכנו עליהם סירות הצלה, מקלות, קופסאות שימורים, תפוחי אדמה, כל מה שבא ליד. הבריטים השיבו בירות. נשמעו צרחות של פצועים. היו שלושה הרוגים. אחד מהם, צבי יעקובוביץ', נהרג לא רחוק ממני.”

שני הנערים דאז לא היו עדים לוויון שפרץ בין מפקדי האונייה - אייק, שדרש להמשיך בכל מחיר והראל, שהיה מוכן להיענות לדרישת הבריטים לעצור את התנגדות אקסודוס. “קיבלתי הוראה להביא עולים חיים ולא גיבורים מתים”, נימק הראל. בחלוף 70 שנה, אבידר וטיומקין מצדיקים אותו: “כל מה שרצינו זה להגיע למולדת שלנו, לא להתעמת עם הבריטים ולהיהרג.”

טיומקין: “הכרמל הלך והתקרב לעברנו. כשהגענו לחיפה, הנמל נראה כשטח צבאי סגור. לא ראית שם ולו אזרח אחד. כולם היו חיילים בריטים. הורידו אותנו למזח אחד-אחד. באוהלים השפריצו עלינו די.די.טי לשם חיטוי וישר הובילו אותנו לאוניות הגירוש. מצאתי את עצמי על 'אמפייר ריוול', אוניית סוחר שהותאמה להובלת תבואה, ולתוכה הוטלו יותר מ-1,500 מעפילים. יולי. חום אימים. צפיפות אל-אנושית.”

“לא הספקתי להיפרד מהמלח שלי, שאיתו התחברתי בהפלגה של אקסודוס, מצר אבידר. “הייתי בין האחרונים, שהועלו על אוניית הגירוש 'רונימיד פארק'. הייתה גם אונייה שלישית - 'אושן וגור'. הייתה צפיפות שיא. שכבנו על הרצפה כשאחד נוגע בשני, כולם ביחד, נתונים לשמירה של ה'כלניות', חובשי הכומתות האדומות. איתנו היה מפקד המעפילים, מרדכי רוזמן. הוא ארגן ערבי עונג שבת, שתרמו למורל שלנו ועודד אותנו להחזיק מעמד.”

"מכל הפיקוד הישראלי על אקסודוס נשאר איתנו מיכה פרי, סגנו של הראל, שעלה על אוניית הגירוש שלנו", מציין טיומקין. "כדי להסוות את זהותו מפני הבריטים הוא הסתובב אצלנו בכינוי המחתרתי גד. לעומת אקסודוס, כאן אפילו לא היו דרגשים. בחום הלוהט שכבו על הרצפה בשלושת המחסנים שבכל אונייה יחד גברים, נשים וילדים בלי שום פרטיות.

"נתנו לנו לאכול ביסקוויטים וכאלה עם תולעים, שאריות ממלחמת העולם השנייה, כאשר אנשים אכלו מאותה צלחת. זיעה. צחנה. צעקות. אבל הייתה משמעת פנימית. אם תשאל אותי איך, אני לא יודע איך. היה לנו ברור, שזה חלק מההתנגדות שלנו נגד הבריטים.

"חשבנו, שמובילים אותנו לקפריסין, כמו את ספינות המעפילים האחרות, ובסוף נגיע לארץ. כשעברנו את האי, הבנו שאנחנו מפליגים מערבה, חזרה לאירופה. ב-29 ביולי הגענו לפורט דה־בוק, בדרום צרפת, נמל עוד יותר קטנצ'יק מסט. בעוד שהאוניות עגנו בלב הים הפתוח, האנגלים רצו לשכנע אותנו שנרד. אמרו שייתנו לנו פספורטים לאן שנרצה. ירדה רק קבוצה קטנה של חולים ונשים בהריון. אנשי עלייה ב' שטו בסירות סביב האונייה וצעקו: 'לא לרדת!'"

אבידר: "בכלל לא התכוונו לרדת. 'לא יורדים, רוצים רק ארץ ישראל!' צעקנו והרגשנו שבסירוב שלנו אנחנו מנצחים את האימפריה הבריטית. הצרפתים אפשרו להעלות על האוניות משלחות שכנוע, בעוד שלא הרשו לבריטים להוריד אותנו בכוח. בפורט דה־בוק דאגו לנו לאוכל טרי, בניגוד לאוכל המקולקל באוניות הגירוש. למרות הכל שמרנו על המורל, כשאל הנמל הגיעה התקשורת הבינלאומית."

טיומקין: "אחרי שלושה שבועות בפורט דה־בוק, פתאום התחילו האוניות לנוע מערבה. הגענו לגיברלטר, שטח בריטי, שגם בו ניסו לשכנע אותנו לרדת. עברנו לאוקיינוס האטלנטי. זה לא הים התיכון. ים סוער. גלים ענקיים. האוניות התנדנדו ואנשים הוציאו את נשמתם."

אבידר: "הכי נורא היה במפרץ ביסקאיה, בין ספרד לצרפת. האוניות טולטלו למעלה ולמטה. חשבנו שאנחנו גומרים". טיומקין: "תוך כדי כך קרתה דרמה. תינוק מת שעות לאחר שנולד. הבריטים עצרו את השיירה באמצע הים. נערך טקס אשכבה. אחד המעפילים השמיע את התפילות. בעוד שהתיבה הקטנה הושלכה לים, הבריטים עמדו במשמר כבוד, כאילו שהיה מדובר בחייל."

אבידר: "הסתכלנו על זה ואמרנו בינינו לבין עצמנו - 'תראו איזה כבוד הם נותנים למתים, בעוד שלחיים נותנים מוות'." "הגענו להמבורג", ממשיך אבידר. "כאן ה'כלניות' התנהגו באלימות. 'נהרוג אתכם אם לא תרדו!', הם איימו עלינו והחטיפו לנו זבנגים. למזלי היה לי מעיל עור, שאותו לבשתי כדי לא להרגיש את המכות שבפינוי האלים."

"עם האונייה שלנו, שנכנסה אחרונה לנמל בהמבורג - כן, שוב גרמניה המקוללת והאורורה - היה סיפור שונה לחלוטין", מציין טיומקין. "מסתבר, שבפורט דה־בוק הצליחו אנשי ההגנה להחדיר פצצה לחדר המכונות, אל תשאל איך. הכוונה הייתה לפוצץ את האונייה אחרי שנרד ממנה, לפי שיקול דעתו של מיכה פרי. לכן, קיבלנו הנחיה לרדת מרצוננו בצורה מסודרת, מה שעורר את חשדם של הבריטים כשגילינו התנגדות של כאילו. בסופו של דבר, אחרי שירדנו, התגלתה הפצצה, פונתה מהאונייה וכשהתפוצצה, לא היו נפגעים."

התפוז הראשון

טיומקין ואבידר נעו במסלולים לא זהים, אבל בגרמניה הם מצאו את עצמם באותו מחנה - פפנדורף. "העלו אותנו על רכבת נוסעים, שהחלונות שלה היו מרושתים בגדרות תיל, כדי למנוע לקפוץ ממנה, ומשני צדדי המסילה עמדו על המשמר בלי סוף חיילים", מספר טיומקין, "היינו מוקפים במחנה עם גדרות, זרקורים ומגדלי שמירה, כמו מחנה ריכוז. המבנים, שהיו של הצבא הגרמני במלחמת העולם השנייה, היו בעלי גג פח גלי לוח בקיץ ובתוכם - מיטות שדה ושמיכות צבאיות."

"בפפנדורף היו פעולות תרבות וספורט", מעיד אבידר. "מכיוון שהמחנה היה קרוב ליער, היינו מטפסים שם על עצים, קושרים חבלים ומנהלים משחקים. החידוש מבחינתי היה בית ספר שנפתח במקום, ולא רק לילדים הקטנים כמו באונייה. אני, בן ה-15, שעד המלחמה בקושי הספיק ללמוד שלוש כיתות, הוכנסתי ישר לכיתה ו'. מכיוון שידעתי עברית, הייתי כמו מלך שם כשעזרתי למורה."

"ליל כ"ט בנובמבר הייתי במחנה אנדן, שם שמענו את שידור הצבעת החלוקה באו"ם", מספר אבידר. "כמו בארץ ספרנו את הקולות, ותוך כדי פרץ של שמחה רקדנו הורה סוערת. באותו לילה לא יכולנו להירדם, אבל ידענו שבארץ התחילה מלחמה. במחנה ערכו לנו תרגילי סדר ואימוני קפ"פ (קרב פנים אל פנים - יב"א) ובסודי סודות, הרחק מעין הבריטים, לימדו אותנו להרכיב ולפרק אקדחים. לכך היה שימוש כשבדרך לארץ הועברנו למחנה דפנה, מזרחית למארסיי, שם תורגלנו באימוני ירי.

“במארסיי, שבה הייתה מפקדה של עלייה ב', סידרו לנו תעודות מזויפות. על פספורט גואטמלי הדביקו תמונה שלי ונתנו לי סיפור כיסוי בתור בנו של מנהל בית חרושת לנעליים בגואטמלה, שנוסע ללמוד באוניברסיטה העברית, בירושלים. לזה שהייתי מתחת לגיל, אף אחד לא שם לב. את השם הבדוי שסיפקו לי, שכחתי. כשהגעתי בפברואר '48 באונייה 'פרובידנס' לנמל חיפה, הבריטים הטביעו חותמת בפספורט מבלי לבדוק אם אני אכן יודע ספרדית. זה לא עניין אותם. הם כבר היו עם יותר מרגל בחוץ.

“כשנשאלתי בנמל חיפה אם אני רוצה ללוות שיירות לירושלים, ישר אמרתי בטח. הביאו אותי לחולדה, שם פגשתי נערים מתל אביב בגיל שלי, שכבר הובילו שיירות. נבחנתי ברייה ב'סטן'. כדור בעמידה, כדור בכריעה. זאת הייתה כל הטירונות שלי”.

משה טיומקין הגיע ארצה בשלהי אפריל '48, זמן קצר לפני הקמת המדינה: “עליתי ארצה באונייה 'קדמה' תחת השם הבדוי של משה ליטבק, מרחוב שטמפפר 48 בפתח תקווה, שמגיע לחופשת פסח בארץ מהלימודים בחו"ל. הפרטים האלה בכלל לא עניינו את הבריטים, שעדיין היו בארץ.

“הנה אני בחיפה. מאז אני זוכר את התפוז הראשון שאכלתי בחי". בעיניי זה היה סמל של ארץ ישראל. עם זאת, לא היה הרבה זמן להתענג על דברים כאלה. המלחמה כבר התחילה והייתה אווירה שמקימים מדינה. המשימה הביטחונית הראשונה שלי הייתה ב'בית התעשייה' מעל ואדי רושמייה, לשם נשלחתי לשמור בכניסה המזרחית של חיפה.

“אז, כשענו עדיין הייתה בידי הערבים, העלו את הקבוצה שלנו על ספינה של חברת 'העוגן' ודרך הים הגענו לנהריה. משם הגענו אל הגרעין שלנו בקיבוץ עברון. הקוריוז הוא שכעבור שנים, כשהייתי סמנכ"ל קונצרן סולל בונה, חברת 'העוגן' הייתה מקבוצת הבנות בה”.

איך אתה רואה את פרשת אקסודוס במבט מהיום?

“שמענו כל מיני סיפורים בהקשר הזה, לרבות שבן-גוריון השתמש באקסודוס כבשר תותחים לטובת הקמת המדינה. אני בשום פנים ואופן לא מסכים לכך. הרי האנשים השתגעו לעלות לארץ ובשביל זה היו מוכנים לתת הכל, לאחר שעברו את תלאות

אביר: "אין ספק שלאקסודוס הייתה השפעה רבה על החלטת החלוקה של האו"ם. הרי חברי הוועדה מטעם האו"ם, שבדיוק היו בארץ, ראו את הגירוש שלנו מנמל חיפה והמליצו על הקמת מדינה יהודית".

ובאשר לסרט "אקסודוס" של אוטו פרמינגר?
טיומקין: "חוץ מאשר השם, לסרט עם פול ניומן אין שום קשר למה שעברנו באקסודוס".

גם בגילו טיומקין הוא איש עסוק, הממלא תפקידים ציבוריים. אביר, שביום השואה 99' הדליק ביד ושם משואה לזכר מיליוני הילדים שנספו בשואה, הוא כיום גמלאי במשרה מלאה. "אני מביא את הסיפור שלי, כולל אקסודוס, בהרצאות שאני מעביר בבת ספר", הוא מדווח, "חשוב לי לטעת בצעירים ציונות ואהבת מולדת".

"מילה אחרונה לתרזה מיי, ראשת ממשלת בריטניה", הוא מציע. "היא ביקשה באופן פומבי סליחה על מה שנגרם לנו, מעפילי אקסודוס. כנראה, רצתה להיות יפת נפש. אז שתדע - אני לא סולח".

"אקסודוס, האונייה שאיתה ניסינו אנחנו, ניצולי השואה, להגיע ארצה, הייתה בעיניי התגלמות הציונות", אומר טיומקין לסיכום. "לאור הפרשה הזו, חשוב שידעו כי המדינה לא התחילה היום. לי אישית הייתה זכות להיות על האונייה אקסודוס, שהייתה לסמל של ההעפלה ושל המאבק לעצמאות".